

Exploring the Conceptual Structure and Discursive Dynamics of Urban Tourism in the Post-COVID-19 Pandemic Era: A Bibliometric Analysis with Semantic Clustering (2020–2025)

Hafez Mahdnejad^{1✉}

1- Department Associate Professor of Geography, Faculty of Humanities, Sayyed Jamaledin Asadabadi University, Asadabad, Iran.

Article Info

Article type:
Research Paper

Keywords:
Urban Tourism, Post-COVID-19, Bibliometrics, Co-word Network Analysis, Sustainability, Resilience.

Received:
2025/10/28

Received in revised form:
2025/12/01

Accepted:
2026/01/06
pp.233 -250

Abstract

The COVID-19 pandemic has structurally challenged urban tourism, necessitating rethinking of planning and management paradigms. This bibliometric study analyzes the conceptual structure and emerging trends in post-COVID-19 urban tourism scholarship. Using keyword co-occurrence network analysis in VOSviewer, 136 Scopus-indexed sources (2020–2025) were examined. Findings reveal knowledge organized around three central nodes—"COVID-19," "tourism," and "post-COVID"—forming eleven conceptual clusters: urban health, sustainable-smart tourism, multi-level governance, peripheral resilience, behavioral dynamics, digital technologies, touristification, digital marketing, spatial analytics, heritage-ecosystem services, and multi-layered crises. Temporal analysis indicates a paradigmatic shift from "reactive crisis management" (2020–2022) to "sustainable transformative reconstruction" (2023–2025). Five structural gaps were identified: geographical bias toward Europe/China, marginalization of human-behavioral dimensions, neglect of climate-health interlinkages, implementation gaps in developing cities, and platform bias in digital marketing. The study concludes that sustainability is redefined as a cross-cutting framework intersecting tourism management, urban planning, and public health. This research provides a foundation for developing localized "resilient urban tourism" frameworks for Global South cities.

Citation: Mahdnejad. H. (2026). Exploring the Conceptual Structure and Discursive Dynamics of Urban Tourism in the Post-COVID-19 Pandemic Era: A Bibliometric Analysis with Semantic Clustering (2020–2025), *Journal of Tourism Management Studies of the Smart Era*, 2 (2), 233-250.

Publisher: Vali-e-Asr University of Rafsanjan

<http://doi.org/10.22072/tmsse.2026.2085790.1139>

The Author(s) ©

Extended Abstract

Introduction

The COVID-19 pandemic represents a complex convergence of health, economic, and social crises, fundamentally altering urban planning and policy development paradigms. As noted by scholars, this era signifies a transformation comparable to major historical upheavals, accelerating the shift towards resilient urbanism and smart city concepts. Urban tourism, characterized by high population density, crowding, and multiple short stays, proved particularly vulnerable to health risks compared to rural or coastal tourism where social distancing is more feasible. Consequently, the pandemic necessitated a critical rethinking of destination planning, management patterns, and tourist behaviors. While numerous studies have examined various dimensions of post-pandemic tourism, a systematic review of global literature reveals significant structural gaps. These include pronounced geographical biases towards Europe and China, a neglect of multi-layered crises involving the interlinkage of health and climate change, and a fading focus on human-behavioral dimensions in favor of structural-spatial analyses. Therefore, this study aims to map the conceptual structure and emerging trends in global knowledge on post-COVID-19 urban tourism, specifically identifying research gaps relevant to the Global South and historic arid cities.

Methodology

This research employs a quantitative bibliometric approach combined with co-word network analysis to identify conceptual clusters and emerging trends within the field. Adhering to PRISMA guidelines and standard science scanning frameworks, an advanced search was conducted in the Scopus citation database using Boolean operators across three primary conceptual domains: urban tourism, post-pandemic recovery, and resilience/sustainability. The search strategy was designed to cover terminological

diversity and reflect the discursive shift from crisis to reconstruction. Data were filtered for English-language documents (articles, books, conference papers) published between 2020 and 2025 within social sciences, management, and environmental sciences. A rigorous four-stage screening process was applied: initial identification of 181 documents, removal of duplicates and incomplete metadata, evaluation of titles and abstracts, and full-text analytical review. This process reduced the corpus to a final sample of 136 sources. Metadata were exported in RIS format and analyzed using VOSviewer software (version 1.6.18). The analysis utilized co-occurrence mapping with a minimum threshold of two keyword occurrences, association strength normalization, and the Smart Local Moving clustering algorithm to generate a comprehensive network map.

Results

Quantitative analysis indicates that global knowledge in this field is organized around three central nodes: "COVID-19," "Tourism," and "post-COVID," which act as the absolute center of the network. The network analysis revealed eleven distinct conceptual clusters that define the intellectual structure of the domain. These include: Urban Health and Infrastructure Redesign; Sustainable-Smart Tourism; Multi-level Governance and Stakeholder Participation; Resilience of Peripheral Spaces; Spatiotemporal Behavioral Dynamics; Digital Technologies and Virtual Tourism; Touristification and Housing Crisis; Digital Marketing and Destination Branding; Spatial Analytics; Cultural Heritage and Ecosystem Services; and Multi-layered Crises (Climate-Health). Temporal evolution analysis identifies three distinct phases: a "Reactive Crisis Management" phase (2020-2022) focused on quarantine and survival scenarios; a "Structural Resilience" phase (2022-2023) emphasizing spatial analysis and responsible tourism; and a "Strategic

Reconstruction" phase (2023-2025) focused on smart governance and ecosystem services. Furthermore, five critical structural gaps were identified: geographical bias (lack of Middle East/Africa studies), marginalization of human dimensions, neglect of climate-health interlinkages, implementation gaps in developing cities, and platform bias in digital marketing towards Western platforms.

Discussion and Conclusion

The findings demonstrate a paradigmatic shift in the scientific discourse from reactive survival strategies to transformative sustainable reconstruction. Sustainability is no longer treated as a peripheral topic but serves as a cross-cutting framework intersecting tourism management, urban planning, and public health. This study innovates by providing the first comprehensive bibliometric map (2020-2025) of this domain and highlighting the critical neglect of arid and historic cities in the Global South. The identification of the "Multi-layered Crises" cluster as the smallest yet most strategic gap underscores the urgency of integrated management frameworks for regions facing combined climate and health vulnerabilities. However, limitations exist, including reliance on the Scopus database and English-only sources, which may overlook regional scientific contributions, and the bibliometric nature which lacks the depth of qualitative field studies. Future research should prioritize field studies in Middle Eastern and African cities to address geographical and climate-health gaps, alongside qualitative inquiries into the lived experiences of stakeholders. Practically, policymakers must develop integrated crisis management frameworks that balance health resilience with climate adaptation, moving beyond quantitative arrival metrics to quality-focused development. Ultimately, this research paves the way for localized "resilient urban tourism" frameworks, ensuring that recovery strategies are inclusive, sustainable, and context-specific for vulnerable urban destinations.

Funding

This article is not sponsored

Authors' Contribution

Authors contributed equally to the conceptualization and writing of the article.

Conflict of Interest

Authors declared no conflict of interest.

واکاوی ساختار مفهومی و پویایی‌های گفتمانی گردشگری شهری در دوران پساپاندمی کووید-۱۹: تحلیل کتاب‌سنجی با خوشه‌بندی معنایی (۲۰۲۰-۲۰۲۵)

حافظ مهدنژاد[✉]

۱- دانشیار، گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه سید جمال‌الدین اسدآبادی، اسدآباد، ایران.

اطلاعات مقاله چکیده

همه‌گیری کووید-۱۹ بنیان‌های گردشگری شهری را با چالش‌های ساختاری مواجه نموده و ضرورت بازاندیشی در الگوهای برنامه‌ریزی و مدیریت مقصد را آشکار کرده است. پژوهش حاضر با هدف شناسایی ساختار مفهومی و روندهای نوظهور در دانش جهانی گردشگری شهری پساکووید-۱۹ طراحی شده است. این پژوهش با رویکرد کتاب‌سنجی و تحلیل شبکه هم‌رخدادی کلیدواژه‌ها، بر پایه ۱۳۶ منبع علمی از پایگاه اسکوپوس (۲۰۲۰-۲۰۲۵) و با استفاده از نرم‌افزار VOSviewer انجام پذیرفت. بر اساس یافته‌ها، دانش این حوزه حول سه گره محوری کووید-۱۹، گردشگری و پساکووید سازمان یافته است. یازده خوشه مفهومی مشتمل بر سلامت شهری، گردشگری پایدار-هوشمند، حکمروایی چندسطحی، تاب‌آوری فضاهای حاشیه‌ای، پویایی‌های رفتاری، فناوری‌های دیجیتال، توریستی‌فیکیشن، بازاریابی دیجیتال، تحلیل‌های فضایی، میراث فرهنگی-خدمات اکوسیستم و بحران‌های چندلایه شناسایی شده است. تحلیل تحول زمانی نشانگر گذار گفتمان پژوهشی از مدیریت بحران واکنشی (۲۰۲۰-۲۰۲۲) به بازسازی تحول‌آفرین پایدار (۲۰۲۳-۲۰۲۵) است. همچنین، پنج شکاف ساختاری متشکل از سوگیری جغرافیایی به اروپا و چین، کم‌رنگ‌شدن ابعاد انسانی-رفتاری، غفلت از هم‌بستگی بحران‌های اقلیمی-بهداشتی، شکاف اجرایی در شهرهای در حال توسعه و سوگیری پلتفرمی در بازاریابی دیجیتال شناسایی گردید. نتیجه آنکه پایداری نه به‌عنوان موضوعی حاشیه‌ای، بلکه به‌عنوان چارچوبی عرضی در تقاطع مدیریت گردشگری، برنامه‌ریزی شهری و سلامت عمومی بازتعریف شده است. این پژوهش با ترسیم نقشه راه دانشی، زمینه را برای توسعه چارچوب‌های بومی‌سازی شده گردشگری شهری تاب‌آور در شهرهای جهان در حال توسعه فراهم می‌سازد.

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۴/۰۸/۰۶

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۴/۰۹/۱۰

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۱۰/۱۶

صص. ۲۵۰-۲۳۳

کلید واژه‌ها:

گردشگری شهری، پساکووید-۱۹، کتاب‌سنجی، تحلیل شبکه هم‌رخدادی، پایداری، تاب‌آوری.

استاد: مهدنژاد، حافظ. (۱۴۰۴). واکاوی ساختار مفهومی و پویایی‌های گفتمانی گردشگری شهری در دوران پساپاندمی کووید-۱۹: تحلیل کتاب‌سنجی با خوشه‌بندی معنایی (۲۰۲۰-۲۰۲۵)، دو فصلنامه مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، ۲(۲)، ۲۳۳-۲۵۰.

<http://doi.org/10.22072/tmsse.2026.2085790.1139>

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه ولی‌عصر رفسنجان

مقدمه

کووید-۱۹ نتیجه ترکیبی پیچیده از چندین بحران است. به گفته هیگینز-دسبیلولز، «ما در دورانی از یک تغییر بزرگ معادل جنگ جهانی یا رکود بزرگ هستیم» (Aldao et al., 2021). همه‌گیری کووید-۱۹، در کنار ویژگی‌های زیست‌محیطی و اجتماعی-اقتصادی شهری، نشان‌دهنده یک تغییر اساسی در برنامه‌ریزی و توسعه سیاست‌ها است که منجر به تغییرات اساسی قابل توجهی در محیط شهری در دوره پس از همه‌گیری، با تأکید بیشتر بر فضای سبز شهری و مفهوم شهرهای هوشمند شده است (Campisi et al., 2021; Khan et al., 2021). در واقع، کووید-۱۹ روند برنامه‌ریزی شهری را به سمت شهرسازی تاب‌آور جهت ایجاد شهرهای پایدارتر و سالم‌تر برای مقابله با چالش‌های پس از همه‌گیری مانند سازگاری با تغییرات اقلیمی یا ظهور بیماری‌های آینده تسریع کرده است (N-Franco & Foronda-Robles, 2023; Pacheco et al., 2024). به تبع این وضعیت، گردشگری شهری در دهه دوم سده بیست‌ویکم در سراسر جهان رونق چشمگیری را تجربه کرد (Torres-Delgado et al., 2023).

بدون شک، همه‌گیری کووید-۱۹ یکی از تأثیرگذارترین رویدادهای سده بیست‌ویکم است و تأثیرات شگرفی بر گردشگری شهری دارد. از آنجایی که گردشگری شهری اغلب با ازدحام جمعیت و سفرهای کوتاه‌تر متعدد همراه است، به ویژه در برابر خطرات سلامتی آسیب‌پذیر است و بنابراین از نظر منطقی جذابیت کمتری نسبت به گردشگری روستایی یا ساحلی با فاصله‌گذاری اجتماعی مناسب‌تر دارد (Zenker, 2022; Gössling & Schweiggart, 2022). همه‌گیری کووید-۱۹ به‌عنوان یکی از بی‌سابقه‌ترین بحران‌های سده بیست‌ویکم، بنیان‌های صنعت گردشگری شهری را با چالش‌های ساختاری و مفهومی عمیقی مواجه کرده است. از این رو، ضرورت بازاندیشی در الگوهای برنامه‌ریزی، مدیریت مقصد و رفتار گردشگران را بیش از پیش آشکار نموده است.

با وجودی که پژوهش‌های متعددی به بررسی ابعاد مختلف گردشگری پسا‌کرونا پرداخته‌اند، اما مرور نظام‌مند ادبیات جهانی نشان می‌دهد که دانش موجود با سوگیری‌های جغرافیایی (تمرکز بر اروپا و چین)، غفلت از هم‌بستگی بحران‌های چندلایه (بهداشتی-اقلیمی) و کم‌رنگ شدن ابعاد انسانی-رفتاری مواجه است. شکافی که به‌ویژه برای شهرهای جهان در حال توسعه، با چالش‌های ترکیبی تاب‌آوری بهداشتی، حفاظت میراث و کم‌آبی، از اهمیت راهبردی برخوردار است. در پاسخ به این خلأ، پژوهش حاضر با این پرسش کلیدی طراحی شده است که ساختار مفهومی و روندهای نوظهور در دانش جهانی گردشگری شهری پسا‌کووید-۱۹ چه ویژگی‌هایی دارد و چه شکاف‌هایی برای پژوهش‌های آینده در بافت‌های شهری وجود دارد؟.

هدف اصلی این پژوهش، شناسایی خوشه‌های مفهومی، تحلیل سیر تحول گفتمانی و ترسیم نقشه راه پژوهشی برای توسعه چارچوب‌های بومی‌سازی شده گردشگری شهری تاب‌آور است. ضرورت این تحقیق در آن است که با اتخاذ رویکرد کتاب‌سنجی و تحلیل شبکه هم‌رخدادی کلیدواژه‌ها بر پایه ۱۳۶ منبع علمی، تصویری نظام‌مند از وضعیت دانش جهانی ارائه می‌نماید. همچنین با آشکارسازی پنج شکاف ساختاری (جغرافیایی، انسانی، اقلیمی-بهداشتی، اجرایی و پلتفرمی)، زمینه را برای پژوهش‌های میدانی تطبیقی و سیاست‌گذاری پایدار در شهرهای در حال توسعه فراهم می‌سازد.

مبانی نظری و پیشینه پژوهش

کووید-۱۹ فرصتی برای تغییر مدل فعلی گردشگری به سمت یک مدل پایدارتر و سازگارتر با محیط زیست است. ورود ویروس کرونای جدید به معنای فروپاشی اقتصادهای مبتنی بر گردشگری در سراسر جهان به دلیل محدودیت‌های جهانی تردد و سفر که برای جلوگیری از شیوع ویروس اعمال شده است، بوده است. وقفه گردشگری منجر به کاهش آلودگی شده است (Ioannides &

واکاوی ساختار مفهومی و پویایی‌های گفتمانی گردشگری شهری... / کحافظ مهدنژاد

(Gyimothy, 2020) که این امر تأمل در پایداری و تاب‌آوری ساختار اجتماعی-اقتصادی از پیش موجود (Renaud, 2020) و تأثیرات زیست‌محیطی ناشی از گردشگری، مانند ردپای کربن یا تغییرات اقلیمی (Iaquinto, 2020) را می‌طلبد. در نتیجه، استدلال می‌شود که کووید-۱۹ می‌تواند کاتالیزوری برای گردشگری عادلانه‌تر و پایدارتر باشد (Renaud, 2020; Sheller, 2020; Ioannides & Gyimothy, 2020; Zielinski & Botero, 2020; Wen et al., 2020) که به چالش‌ها و تهدیدهای زیست‌محیطی و مدیریت مقصد ناشی از مدل گردشگری موجود می‌پردازد، در حالی که روش‌های جدید و پایدارتری را برای مدیریت مناظر حفاظت‌شده ترویج می‌دهد. با وجود این، نیاز به بهبود اقتصادی کوتاه‌مدت می‌تواند این تأثیر را از بین ببرد. این واقعیت که گردشگری یک فعالیت ضروری برای حفظ اقتصاد بسیاری از کشورها است، می‌تواند این فرآیند تحول را به خطر بیندازد. در واقع، سوابق نشان می‌دهد که گردشگری در مواجهه با ناملایمات، مانند سونامی‌های اقیانوس هند در سال ۲۰۰۴، فوران آتشفشان‌ها، حملات تروریستی، سایر بحران‌های بهداشتی مانند سارس-۱ در چین یا بحران اقتصادی ۲۰۰۸، تمایل به بهبود سریع دارد. این رویدادها دلایل کافی برای کاهش توسعه گردشگری جهانی نبودند (Viana-Lora et al., 2021). تفاوت اصلی با توجه به سایر بحران‌ها این است که اثرات تغییرات اقلیمی به طور فزاینده‌ای آشکار و جهانی هستند و اگرچه به اندازه اثرات همه‌گیری کووید-۱۹ فوری نیستند، اما می‌توانند ویرانگرتر شوند (Gossling et al., 2020). بنابراین، یک اجماع جهانی در مورد لزوم حرکت به سمت مدلی از گردشگری وجود دارد که برای محیط زیست به طور کلی و مقاصد گردشگری و جمعیت آنها به طور خاص منصفانه‌تر و پایدارتر باشد (Sheller, 2020). بر همین مبنا، منشوری برای گردشگری پایدار پس از کووید-۱۹ تدوین شده است. منشور گردشگری پایدار پسا‌کرونا ده اصل را مطرح می‌کند: تنظیم فاصله‌گذاری اجتماعی در مبدا و مقصد، محدودیت تعداد گردشگران، و الزام تجهیزات حفاظت شخصی. همچنین کنترل بهداشت مقصد، تبدیل بحران به فرصت پایداری، و رعایت پروتکل‌های ایمنی در حمل‌ونقل و رویدادهای بزرگ ضروری است. این منشور بر توازن گردشگری داخلی و بین‌المللی، فاصله‌گذاری در هتل‌ها و فعالیت‌های اجتماعی، و استفاده از دانش صنعت برای کنترل افزایش هزینه‌ها و بیمه تأکید می‌ورزد (Chang et al., 2020).

پژوهش‌های متعددی فرصت‌های توسعه گردشگری پایدار و استراتژی‌های کلان پس از کرونا را بررسی کرده‌اند؛ آلدائو و همکاران (۲۰۲۵) در مقاله‌ای به درس‌هایی از کووید-۱۹ برای آینده با تأکید بر مدیریت بحران مقصد، رفتار گردشگران و روندهای صنعت گردشگری پرداخته‌اند. این پژوهش درس‌های آموخته‌شده از همه‌گیری کووید-۱۹ در بخش گردشگری را با تجزیه و تحلیل سه بعد بخش گردشگری: مقصد، گردشگران و صنعت، ترکیب می‌نماید (Aldao et al., 2025). اکتیمو (۲۰۲۵) با بررسی روندهای بخش گردشگری پسا‌کرونا، تأثیر این همه‌گیری را بر اقتصاد جهانی و تحولات حجمی-ساختاری صنعت گردشگری قبل، حین و پس از بحران تحلیل کرده و پیش‌بینی‌هایی برای آینده ارائه می‌دهد. این پژوهش با اتکا به داده‌های صندوق بین‌المللی پول (۲۰۲۱) از طریق مرور تطبیقی کتاب‌شناختی، سهم گردشگری در توسعه اقتصادی و «وضعیت عادی جدید» این صنعت را تبیین می‌کند. دستاورد اصلی مقاله، ارائه دیدگاه‌های نوین درباره پیچیدگی و پویایی گردشگری به‌عنوان عاملی مؤثر بر چرخه‌های اقتصادی و ثبات اجتماعی کشورها در عصر پسا‌کرونا است (Efthimiou, 2025). ووردوباس (۲۰۲۳) با تحلیل داده‌های ورود گردشگران به جزیره کرت یونان در دوره ۲۰۲۲-۲۰۱۸، نشان داد که اگرچه ورود گردشگران در سال ۲۰۲۰ نسبت به ۲۰۱۹ به شدت ۷۴/۹۸ درصد کاهش یافت، اما در سال ۲۰۲۲ با رشد ۴/۹۸ درصدی فراتر از سطح پیش از همه‌گیری ظاهر شد. این در حالی است که آمار کل یونان در سال ۲۰۲۲ همچنان ۹/۶۶ درصد پایین‌تر از سال ۲۰۱۹ باقی ماند که حاکی از بازیابی سریع‌تر و تاب‌آوری بیشتر کرت نسبت به میانگین کشوری است. این مطالعه بهبود سریع گردشگری کرت را به برند قوی این جزیره به‌عنوان مقصدی محبوب جهانی نسبت داده و برای ذینفعان صنعت جهت تدوین راهبردهای احیای پایدار حائز اهمیت است (Vourdoubas, 2023). مقاله فرناندز و همکاران (۲۰۲۲) با هدف اثبات اهمیت مشارکت جامعه میزبان در برنامه‌ریزی و مدیریت گردشگری خیرونا در دوران همه‌گیری

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

کووید-۱۹ تدوین شده است. این پژوهش با به کارگیری روش کیفی، مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته و تکنیک دلفی، ادراکات ساکنان و استراتژی‌های بازیگران محلی را برای ایجاد مدل‌های پایدار بررسی کرده است. به عنوان اولین مطالعه‌ای که طرح برنامه‌ریزی گردشگری را با مشارکت ذینفعان دولتی، خصوصی و دانشگاهیان ارائه می‌کند، یافته‌های آن مفاهیم عملی ارزشمندی برای سیاست‌گذاری و توسعه پایدار در شهرهای گردشگری دارد (Fernandez et al., 2022). مقاله روبینا-رامیرز و همکاران (۲۰۲۲) با نقد کاربست مدل‌های ناپایدار حکمرانی نئولیبرال، به دنبال ارائه پیشنهادی برای یک مدل پایدار جهت احیای صنعت گردشگری در بحران کووید-۱۹ است. این پژوهش از طریق تحقیق مشارکتی و با استفاده از مدل‌سازی معادلات ساختاری بر داده‌های ۱۶۱ شرکت گردشگری در منطقه سیرا د گاتای اسپانیا، هفده شاخص را برای افزایش ایمنی، تعهد مقامات، توانمندسازی جوامع و حفاظت از منابع مشترک معرفی می‌کند. یافته‌ها بر ضرورت اتصال تعاملات خصوصی و عمومی، بهبود مدل‌های حکمرانی برای ترویج همکاری، و اولویت‌بندی اهداف توسعه کیفی بر کمی تأکید داشته و با تقویت مشارکت محلی در تصمیم‌گیری، راهکارهایی عملی برای بازیابی بخش گردشگری آسیب‌دیده ارائه می‌دهند که برای سایر مناطق نیز قابل تعمیم است (Robina-Ramírez et al., 2022).

یانگ و همکاران (۲۰۲۱) با تأکید بر آسیب‌پذیری شدید صنعت گردشگری از همه‌گیری کووید-۱۹، ابزار تحلیلی «شاخص گردشگری کووید-۱۹» را برای نظارت بر روند بهبود این بخش در مقیاس جهانی، منطقه‌ای و کشوری توسعه دادند. این شاخص با ارائه اطلاعات کمی و بصری و مقایسه با سطح مبنا (۱۰۰ به عنوان شرایط عادی)، بینشی ارزشمند درباره سرعت و الگوی بازیابی گردشگری و تأثیرات همه‌گیری بر ابعاد مختلف آن فراهم می‌کند. چنین ابزاری به سیاست‌گذاران کمک می‌کند تا با پایش دقیق مقاصد مختلف، راهبردهای مؤثرتری برای مدیریت بحران و تسهیل بازگشت پایدار گردشگری تدوین نمایند (Yang et al., 2021). ژانگ و همکاران (۲۰۲۱) با تحلیل داده‌های کارت هوشمند سیستم متروی هنگ‌کنگ در ژانویه تا مارس ۲۰۲۰، تغییرات رفتار سفرهای محلی گروه‌های مختلف جمعیتی را در دوران همه‌گیری کووید-۱۹ بررسی نمودند. یافته‌ها نشان داد حجم سفرهای محلی در روزهای هفته و آخر هفته بین ۴۳ تا ۵۹ درصد کاهش یافت و سفرها به مراکز خرید، تفریحی و مرزها به ترتیب ۴۲، ۸۱ و ۹۹ درصد افت کرد که این کاهش در گروه‌های سنی کودکان و دانش‌آموزان محسوس‌تر بود (Zhang et al., 2021). آلدائو و همکاران (۲۰۲۱) در مقاله‌ای به مدل‌سازی مدیریت بحران و تأثیرات رویدادهای مخرب قرن بیست و یکم در گردشگری: مورد همه‌گیری کووید-۱۹ پرداخته‌اند. این مطالعه، به ویژه با تمرکز بر همه‌گیری کووید-۱۹، اذعان می‌کند که رویدادهای مخرب پیچیده هستند و تأثیرات شگرفی بر حوزه‌های مختلف جامعه دارند: رفاه روانی مردم و سیستم مراقبت‌های بهداشتی، و همچنین ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، فناوری، زیست‌محیطی و سیاسی. این ابعاد، چه به تنهایی رخ دهند و چه در تعامل با یکدیگر، سطوح مختلفی از پیچیدگی را به سیستم گردشگری اضافه می‌کنند. در پاسخ، صنعت گردشگری می‌تواند یک مدل تاب‌آوری را به عنوان ابزاری برای مدیریت بحران برای مقابله با رویدادهای مخرب مؤثر بر این حوزه اتخاذ کند (Aldao et al., 2021). پژوهش مونتیرو و همکاران (۲۰۲۱) با عنوان «گردشگری و کیفیت هوا در طول همه‌گیری کووید-۱۹»، به بررسی تأثیرات دوگانه این بحران جهانی بر اقتصاد گردشگری و محیط‌زیست در منطقه شهری لیسبون می‌پردازد. تحلیل مقایسه‌ای داده‌های سال‌های ۲۰۱۹ و ۲۰۲۰ نشان داد منطقه شهری لیسبون همزمان بیشترین کاهش فعالیت‌های گردشگری و بیشترین بهبود در کاهش آلودگی هوا و مواجهه انسانی را تجربه کرده است. این مطالعه با شناسایی مناطق بحرانی، راهکارهایی را برای دوره پساکرونا ارائه می‌دهد که شامل توسعه مفاهیم گردشگری سازگار با محیط‌زیست، سرمایه‌گذاری در گردشگری مجازی، تقویت بازار داخلی، مدیریت گردشگری بیش‌ازحد و استفاده از شاخص‌های کیفی هوا به عنوان معیاری جدید برای جذابیت مقصدهای گردشگری است (Monteiro et al., 2022).

مواد و روش‌ها

پژوهش حاضر با رویکرد کتاب‌سنجی و تحلیل شبکه هم‌رخدادی کلیدواژه‌ها به منظور شناسایی خوشه‌های مفهومی و روندهای نوظهور در حوزه گردشگری شهری پساکوئید طراحی گردیده است. پروتکل جست‌وجوی آن بر اساس راهنمای PRISMA و چارچوب‌های استاندارد پویس علم تدوین شده است. برای دستیابی به جامع‌ترین مجموعه داده‌های مرتبط، جست‌وجوی پیشرفته در پایگاه استنادی اسکوپوس با استفاده از عملگرهای بولی و ترکیب هوشمندانه واژگان کلیدی انجام گردید. به طوری که جست‌وجوی نهایی به این صورت تنظیم شد: ("urban tourism" OR "city tourism" OR "metropolitan tourism") AND ("post-COVID" OR "post-pandemic" OR "post-coronavirus" OR "COVID-19 recovery" OR "pandemic recovery") AND ("resilience" OR "sustainability" OR "smart city" OR "destination management" OR "tourist behavior")

جهانی، انعکاس تحول گفتمانی از فاز بحران به بازسازی، و تمرکز بر مفاهیم محوری شناسایی شده در مطالعات مقدماتی بود. پس از اجرای جست‌وجوی منابع، داده‌های اولیه از راه فیلترهای چندلایه مشتعل بر بازه زمانی ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۵، زبان انگلیسی، انواع منابع مقاله، کتاب و مقاله کنفرانسی، و حوزه‌های موضوعی علوم اجتماعی، مدیریت و علوم محیطی پالایش شدند. همچنین فرآیند غربالگری محتوایی بر اساس معیارهای شمول (تمرکز صریح بر گردشگری شهری، اشاره مستقیم به تأثیرات کوئید-۱۹، ارائه چارچوب مفهومی یا یافته‌های تجربی، دسترسی به متن کامل یا چکیده ساختاریافته) و عدم شمول (تمرکز بر گردشگری غیرشهری، مطالعات صرفاً پزشکی، منابع تکراری یا فاقد تحلیل مفهومی) اعمال گردید.

برای گذار از حجم انبوه داده‌های پایگاه اسکوپوس به مجموعه‌ای نظام‌مند و قابل تحلیل، فرآیند چهارمرحله‌ای اجرا شد. در مرحله نخست، جست‌وجوی اولیه منجر به شناسایی ۱۸۱ سند شد. در مرحله دوم، منابع تکراری (۸ مورد) و فراداده‌های ناقص (۵ مورد) حذف و تعداد منابع به ۱۶۸ مورد کاهش یافت. در مرحله سوم، عناوین و چکیده‌های ۱۶۸ منبع ارزیابی گردید که منجر به حذف ۲۲ منبع نامرتبط شد و ۱۴۶ منبع باقی ماند. در مرحله چهارم، متن کامل ۱۴۶ منبع باقی‌مانده مورد بازخوانی تحلیلی قرار گرفت و ۱۰ منبع دیگر به دلیل عدم انطباق عمیق یا کیفیت روش‌شناختی پایین حذف شدند. در نهایت، ۱۳۶ منبع متشکل از ۹۹ مقاله علمی-پژوهشی (۸/۷۲ درصد)، ۲۸ فصل کتاب یا کتاب تخصصی (۶/۲۰ درصد) و ۹ مقاله کنفرانسی معتبر (۶/۶ درصد) به عنوان جامعه نهایی تحلیل انتخاب شدند. پس از استخراج نهایی، فراداده‌های این منابع با فرمت RIS از اسکوپوس خروجی‌گیری و مستقیماً به نرم‌افزار VOSviewer نسخه ۱.۶.۱۸ وارد گردید. تحلیل هم‌رخدادی کلیدواژه‌ها با تنظیمات تحلیل Co-occurrence، واحد تحلیل All Keywords، روش نرمال‌سازی Association Strength و الگوریتم خوشه‌بندی Smart Local Moving انجام پذیرفت. خروجی تحلیل متشکل از نقشه شبکه‌ای هم‌رخدادی با ۱۵۱ گره، ۱۵۶۱ لینک و قدرت کل لینک ۲۱۶۹ بود که مبنای شناسایی ۱۱ خوشه مفهومی و تحلیل روندهای نوظهور قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

تحلیل کمی واژگان کلیدی نشانگر آن است (جدول شماره ۱) که دانش جهانی گردشگری شهری پساکوئید-۱۹ حول سه گره محوری سازمان‌یافته است: کوئید-۱۹ با بالاترین فراوانی (۶۲ تکرار) و قدرت لینک (۳۶۶) به عنوان گره مطلق مرکزی شبکه عمل نموده و تمام جریانات پژوهشی با آن ارتباط دارند؛ در عین حال، واژه‌های گردشگری (۳۱ تکرار، قدرت لینک ۱۷۳) و پساکوئید (۲۳ تکرار، قدرت لینک ۱۶۱) به ترتیب به عنوان دومین و سومین گره‌های پرتراکم، محورهای معنایی بازیابی و تحول الگوهای رفتاری را شکل داده‌اند. قدرت لینک بالای واژه‌های پایداری (۱۰۴) و توسعه پایدار (۹۳) در ترکیب با فراوانی متوسط آن‌ها، نشان‌دهنده نقش

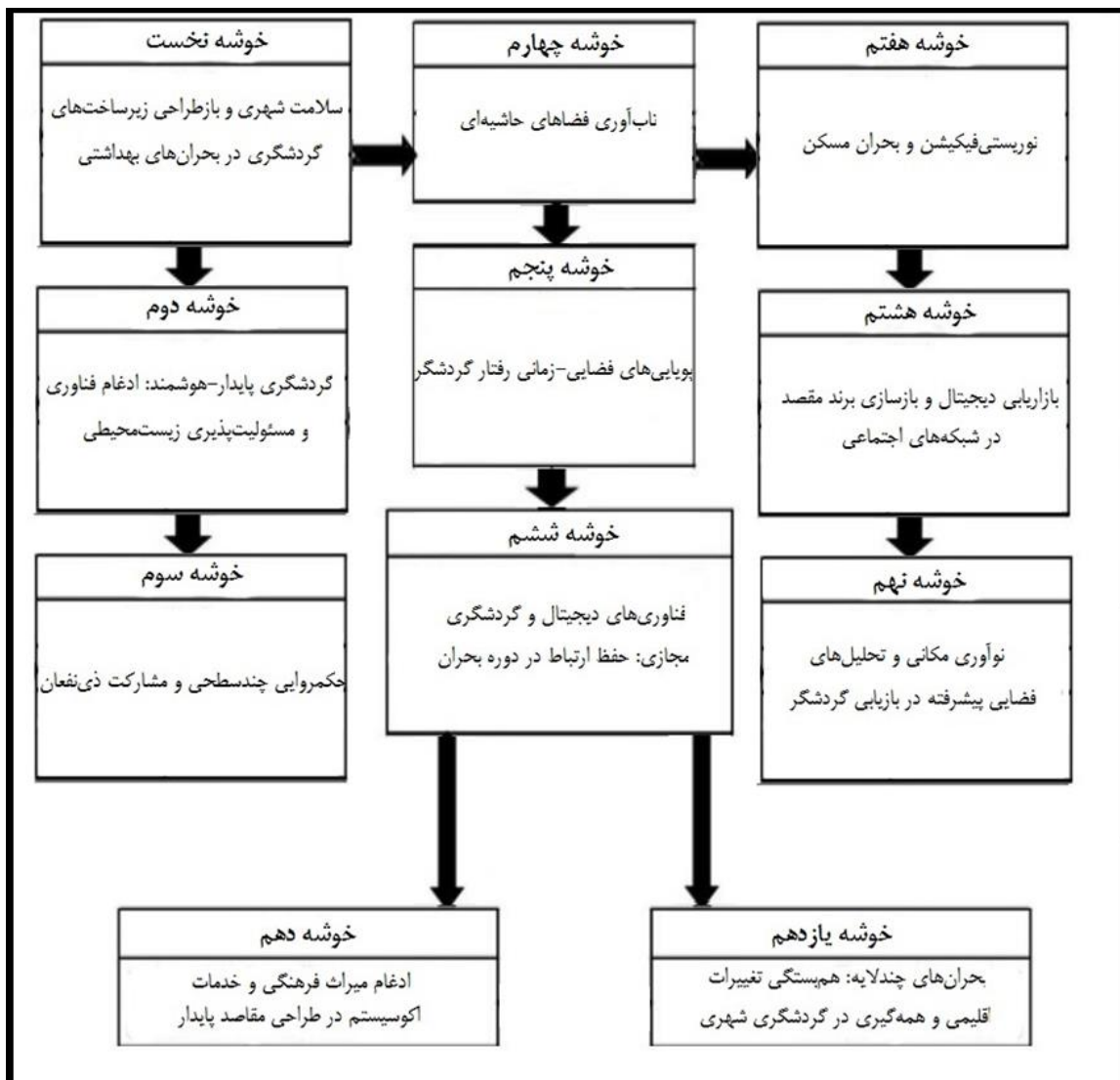
عرضی این مفاهیم به عنوان چارچوب همگانی برای بازسازی گردشگری است. چنان چه پایداری نه به عنوان موضوع مستقل، بلکه به عنوان عامل تعدیل کننده تمام حوزه‌های دیگر (از مدیریت مقصد تا برنامه‌ریزی شهری) عمل نموده است. همینطور، هم‌ترازی قدرت لینک منطقه شهری (۱۲۶) و توسعه گردشگری (۱۱۱) با وجود تفاوت در فراوانی، بیانگر این واقعیت است که تمرکز پژوهش‌ها از گردشگری به مثابه فعالیت به گردشگری به مثابه پدیده‌ای فضایی-شهری، جابه‌جا شده است و شهر به عنوان واحد تحلیل اصلی جایگزین مقصد گردشگری سنتی شده است. در سطح دوم تحلیل، سه شکاف ساختاری در ساختار دانش شناسایی شده است: نخست، حضور چین (۱۰ تکرار) و اکوتوریسم (۹ تکرار) با قدرت لینک یکسان (۶۴) است در حالی که فراوانی متفاوتی دارند. این موضوع نشان‌دهنده سوگیری جغرافیایی به سمت مطالعات آسیایی به ویژه تجربه چین در بازگشایی مقاصد گردشگری، است. دوم، قدرت لینک بالای رسانه اجتماعی (۵۲) در مقایسه با فراوانی پایین آن (۸ تکرار) نشانگر آن است که این مفهوم علیرغم محدودیت در تعداد مطالعات، به عنوان پل ارتباطی بین گره‌های مختلف شبکه (از بازیابی تا رفتار گردشگر) عمل نموده است. در نهایت، فراوانی بسیار پایین واژگانی مانند انسان (۴ تکرار) و کروناویروس (۴ تکرار) در مقابل قدرت لینک نسبتاً بالای آن‌ها (۵۰)، هشداردهنده کاهش تدریجی تمرکز بر ابعاد انسانی-رفتاری بحران و گرایش به سمت تحلیل‌های ساختاری-فضایی است. این امر شکاف پژوهشی مهمی را برای مطالعات میدانی آشکار می‌سازد که تجربه ذی‌نفعان واقعی (گردشگران، ساکنان محلی، بازاریان) در شهرهای در حال توسعه بررسی می‌نمایند، که عمدتاً با چالش‌های ترکیبی تاب‌آوری بهداشتی، حفاظت میراث و کم‌آبی روبه‌رو هستند.

جدول ۱. فراوانی پرتکرارترین واژگان گردشگری شهری پساکوئید

واژگان	تعداد تکرار	قدرت کل لینک	واژگان	تعداد تکرار	قدرت کل لینک
کوئید-۱۹	۶۲	۳۶۶	گردشگری شهری	۱۳	۷۰
گردشگری	۳۱	۱۷۳	چین	۱۰	۶۴
پساکوئید	۲۳	۱۶۱	اکوتوریسم	۹	۶۴
منطقه شهری	۱۵	۱۲۶	برنامه‌ریزی شهری	۸	۶۰
توسعه گردشگری	۱۶	۱۱۱	تحلیل فضایی و زمانی	۷	۵۷
پایداری	۱۸	۱۰۴	پاندومی کوئید-۱۹	۱۰	۵۶
مقصد گردشگر	۱۲	۱۰۴	رسانه اجتماعی	۸	۵۲
توسعه پایدار	۱۲	۹۳	کرونا ویروس ۲۰۱۹	۴	۵۰
مدیریت گردشگری	۱۲	۸۶	انسان	۴	۵۰
همه‌گیری	۱۱	۸۰	تحلیل فضایی	۵	۴۴

مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

پژوهش حاضر با تحلیل هم‌رخدادی کلیدواژه‌ها (شکل شماره ۱) در نرم‌افزار VOSviewer، ساختار دانش جهانی گردشگری شهری پساکوئید را از طریق تحلیل ۱۳۶ منبع علمی ترسیم کرده است. در ادامه، یازده خوشه مفهومی شناسایی شده با عناوین تخصصی و تحلیل جامع ارائه می‌شود (شکل شماره ۱).

شکل ۱. خوشه‌های گردشگری شهری پسا کووید-۱۹ (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

خوشه نخست؛ سلامت شهری و بازرراحی زیرساخت‌های گردشگری در بحران‌های بهداشتی: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان کلیدی از قبیل کیفیت هوا، تراکم جمعیت، قرنطینه، بهداشت روانی و زیرساخت، شکل گرفته است. این خوشه بر ضرورت بازتعریف فضاهای عمومی شهری برای کاهش انتقال بیماری‌های تنفسی تأکید می‌نماید. شبکه مفهومی خوشه نخست با گره‌های محوری مشتمل بر آلاینده‌های هوا و فاصله‌گذاری فیزیکی به صورت پیچیده‌ای به حمل‌ونقل و انگیزه سفر، متصل شده است. این امر بیانگر آن است که کاهش تراکم در فضاهای گردشگری محور مستلزم بازرراحی همزمان سیستم‌های ترافیکی و تغییر در رفتار گردشگران است. کانون پژوهشی خوشه نخست، توسعه شاخص‌های کمی جهت سنجش تاب‌آوری بهداشتی فضاهای شهری محسوب می‌شود. با وجود این، محدودیت اساسی آن غفلت از ابعاد روانی-اجتماعی تغییرات رفتاری (مانند اضطراب از حضور در جمعیت) و تمرکز بیش‌ازحد بر راهکارهای فنی-فیزیکی است که اجرای آن‌ها در شهرهای فاقد بودجه کافی غیرعملی خواهد بود.

خوشه دوم؛ گردشگری پایدار-هوشمند: ادغام فناوری و مسئولیت‌پذیری زیست‌محیطی: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان گردشگری سبز، شهر هوشمند، تحرک پایدار، فضاهای سبز شهری و توسعه پایدار شکل پذیرفته است. تلاش این خوشه، ایجاد تعادل بین جذب گردشگری و کاهش ردپای اکولوژیک را منعکس می‌نماید. شبکه این خوشه با گردشگری پاسخگو، حمل‌ونقل عمومی و برنامه‌ریزی شهری، اتصال قوی دارد. این موضوع نمایانگر آن است که تحول به سمت گردشگری پایدار مستلزم هم‌زمانی‌سازی

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

سیاست‌های حمل‌ونقل، فضای سبز و فناوری‌های دیجیتال (مانند سیستم‌های رزرو هوشمند) می‌باشد. کانون پژوهشی این خوشه، ارائه چارچوب‌های نظری برای گردشگری شهری کم‌کربن می‌باشد. با وجود این، محدودیت بارز آن شکاف عمیق بین نظریه‌پردازی پیشرفته و قابلیت اجرا در شهرهای در حال توسعه است که اغلب فاقد زیرساخت‌های دیجیتال و مالی برای پیاده‌سازی این مدل‌ها هستند.

خوشه سوم؛ حکمروایی چندسطحی و مشارکت ذی‌نفعان: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان حکمروایی، ذی‌نفع، ظرفیت‌سازی، سیاست‌گذاری و شهرهای تاریخی شکل گرفته است. خوشه سوم بر نقش مشارکت چندجانبه (دولت، بخش خصوصی، جامعه محلی) در بازیابی گردشگری پس از بحران تأکید دارد. شبکه مفهومی این خوشه، ذی‌نفع را به گره‌های آسیب‌پذیری، چشم‌انداز آینده و بررسی پرسشنامه‌ای، متصل نموده است. این موضوع نشانگر آن است که موفقیت بازسازی مستلزم شناسایی نیازهای متمایز هر گروه ذی‌نفع (از گردشگران تا بازاریان محلی) است. کانون پژوهشی این خوشه، توسعه مدل‌های تصمیم‌گیری مشارکتی برای شهرهای تاریخی می‌باشد. در عین حال، محدودیت اساسی آن سوگیری جغرافیایی شدید به مطالعات موردی اروپایی (به‌ویژه پرتغال و انگلستان) و نادیده گرفتن تجربه‌های جهان در حال توسعه است که با چالش‌های متفاوتی (مانند نوسازی نامتعادل یا فشار جمعیتی) روبه‌رو هستند.

خوشه چهارم؛ تاب‌آوری فضاهای حاشیه‌ای: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان منطقه روستایی، تاب‌آوری، توسعه شهری، و تحلیل‌های مکانی شکل گرفته است. این خوشه، نقش حومه‌های شهری و روستاهای پیرامونی را به عنوان جایگزین‌های ایمن جهت کاهش فشار بر مراکز شلوغ شهری در دوره بحران برجسته می‌سازد. شبکه مفهومی خوشه چهارم به صورت غیرمستقیم روستا را به شهر از راه تحلیل‌های مکانی و تحلیل شبکه اجتماعی، اتصال می‌دهد. این امر نشانگر آن است که جابه‌جایی گردشگری به حاشیه‌ها نیازمند توسعه زیرساخت‌های ارتباطی و ترویج گردشگری روستایی است. کانون پژوهشی این خوشه، طراحی مسیرهای گردشگری ترکیبی شهر-روستا برای افزایش تاب‌آوری سیستمی می‌باشد. در عین حال، محدودیت آن ابهام در تفکیک مفهومی شهر و روستا در تحلیل‌های فضایی و عدم توجه به ریسک توریستی‌فیکیشن روستاها در پی جذب ناگهانی گردشگران است.

خوشه پنجم؛ پویایی‌های فضایی-زمانی رفتار گردشگر: مدل‌سازی ادراک ریسک در دوره بحران: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان ادراک ریسک، پویایی‌های زمانی و فضایی، رفتار گردشگر، مدیریت مقصد و مقصد گردشگر، شکل پذیرفته است. این خوشه به تحلیل تغییرات لحظه‌ای در الگوهای جابه‌جایی و انتخاب مقصد گردشگران پس از کووید-۱۹ توجه دارد. شبکه مفهومی خوشه پنجم ادراک ریسک را به پویایی‌های شهری و تحلیل فضایی-زمانی، اتصال قوی می‌دهد. این امر، بیانگر آن است که رفتار گردشگران دیگر ثابت نیست و تحت تأثیر عوامل ریزمقیاس (مانند تراکم لحظه‌ای در یک میدان) تغییر می‌کند. کانون پژوهشی خوشه پنجم، استفاده از داده‌های ردیابی موبایل و تحلیل‌های داده‌های کلان جهت پیش‌بینی جریان‌های گردشگری است. با وجود این، محدودیت اساسی آن وابستگی به زیرساخت‌های دیجیتال پیشرفته و نگرانی‌های اخلاقی مربوط به حریم خصوصی می‌باشد که اجرای آن را در بسیاری از کشورها دشوار ساخته است.

خوشه ششم: فناوری‌های دیجیتال و گردشگری مجازی: حفظ ارتباط در دوره بحران: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان گردشگری مجازی، سامانه اطلاعات جغرافیایی، جذب گردشگر، رفتار گردشگر و تحلیل شبکه اجتماعی شکل پذیرفته است. اسین خوشه، کاربرد فناوری‌های دیجیتال (واقعیت مجازی، پلتفرم‌های آنلاین) برای حفظ ارتباط با گردشگران در دوره قرنطینه و جذب مجدد آنان پس از بحران را بررسی می‌نماید. شبکه مفهومی ششم، گردشگری مجازی را به‌عنوان پل بین سامانه اطلاعات جغرافیایی و جذب گردشگر، به هم ارتباط می‌دهد. این موضوع نشانگر آن است که تجربه‌های دیجیتال می‌توانند به‌عنوان ابزار بازاریابی و آموزشی عمل نمایند. کانون پژوهشی این خوشه، طراحی تورهای مجازی برای مقاصد فرهنگی-تاریخی است. در عین حال،

واکاوی ساختار مفهومی و بومی‌های گفتمانی گردشگری شهری... / کح حافظ مهدنژاد

محدودیت بارز آن تمرکز بر فناوری‌های پیشرفته بدون در نظر گرفتن شکاف دیجیتال در جوامع کم‌درآمد و سؤال اساسی درباره جایگزینی یا مکمل‌بودن گردشگری مجازی نسبت به تجربه فیزیکی است.

خوشه هفتم: توریستی‌فیکیشن و بحران مسکن: تنش میان گردشگری و سکونتگاه‌های محلی: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان Airbnb، توریستی‌فیکیشن، بازار مسکن، اقتصاد شهری و تاب‌آوری شهری شکل پذیرفته است. خوشه هفتم، تأثیر پلتفرم‌های اشتراکی مسکن بر دسترسی به مسکن مقرون‌به‌صرفه برای ساکنان محلی را در دوره پساکوئید تحلیل می‌نماید. شبکه مفهومی این خوشه دارای مثلث مفهومی مشتمل بر اقتصاد شهری ← بازار مسکن ← توریستی‌فیکیشن، است. این موضوع، نمایانگر آن است که بازگشت گردشگری پس از کوئید می‌تواند بحران مسکن را در شهرها به خصوص شهرهای تاریخی تشدید سازد. کانون پژوهشی این خوشه، ارائه سیاست‌های تنظیم‌کننده برای تعادل بین درآمدزایی گردشگری و حفظ جامعه محلی است. با وجود این، محدودیت آن سوگیری جغرافیایی به شهرهای اروپایی و آمریکای شمالی و کم‌توجهی به شهرهای آسیایی است که با چالش‌های متفاوتی (مانند مالکیت دولتی زمین) روبه‌رو هستند.

خوشه هشتم: بازاریابی دیجیتال و بازسازی برند مقصد در شبکه‌های اجتماعی: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان اینستاگرام، برند گردشگری، رسانه اجتماعی، بازاریابی کوئید-۱۹ و شبکه گردشگری، شکل گرفته است. خوشه هشتم، نقش محتوای دیجیتال در بازسازی جذابیت مقاصد گردشگری پس از بحران را تحلیل می‌کند. شبکه مفهومی آن مشتمل بر اینستاگرام و رسانه اجتماعی به‌عنوان گره‌های محوری متصل به برند گردشگری است. این امر نشان‌دهنده آن است که تصاویر کاربر-تولیدشده تأثیر بیشتری نسبت به تبلیغات رسمی در بازگرداندن اعتماد گردشگران دارند. کانون پژوهشی این خوشه، استراتژی‌های محتوا برای شهرهای تاریخی در دوره پساکوئید است. در عین حال، محدودیت اساسی آن غفلت از پلتفرم‌های رایج در آسیا و خاورمیانه و تمرکز بیش‌ازحد بر پلتفرم‌های غربی است که تعمیم‌پذیری یافته‌ها را کاهش می‌دهد.

خوشه نهم: نوآوری مکانی و تحلیل‌های فضایی پیشرفته در بازاریابی گردشگر: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان تحلیل فضایی، تحلیل فضایی-زمانی، نوآوری، بازاریابی و رفتار گردشگری شکل پذیرفته است. خوشه نهم کاربرد روش‌های کمی پیشرفته (مانند تحلیل نقاط داغ و مدل‌های گراف) برای شناسایی الگوهای مکانی بازاریابی گردشگری را بررسی می‌کند. شبکه مفهومی این خوشه مشتمل بر تحلیل فضایی-زمانی به‌عنوان پل بین بازاریابی و رفتار گردشگری، است. این موضوع، نمایانگر آن است که بازاریابی گردشگری به‌صورت یکنواخت در تمام نقاط شهر رخ نمی‌دهد و الگوهای پیچیده‌ای از تمرکز و پراکندگی دارد. کانون پژوهشی خوشه نهم، شناسایی مناطق آسیب‌پذیر و مناطق پیشرو در بازاریابی گردشگری با تحلیل‌های مکانی است. با وجود این، محدودیت آن پیچیدگی روش‌شناختی و نیاز به تخصص فنی بالا است که اجرای آن را در شهرهای فاقد تیم‌های تخصصی داده‌کاوی غیرممکن می‌سازد.

خوشه دهم: ادغام میراث فرهنگی و خدمات اکوسیستم در طراحی مقاصد پایدار: این خوشه از هم‌رخدادی واژگان میراث فرهنگی، فضای سبز، خدمات اکوسیستم و استفاده از فضا، شکل گرفته است. خوشه مذکور بر لزوم ادغام حفاظت از میراث فرهنگی با ارتقای کیفیت اکوسیستم‌های شهری در طراحی مقاصد گردشگری تمرکز دارد. شبکه مفهومی آن مبتنی بر ارتباط دوگانه میراث فرهنگی و فضای سبز از راه استفاده از فضا است. این موضوع نشانگر آن است که فضاهای سبز نه تنها خدمات زیست‌محیطی، بلکه نقش حیاتی در افزایش تاب‌آوری مقاصد میراث‌محور در برابر بحران‌ها دارند. کانون پژوهشی این خوشه، طراحی فضاهای عمومی چندکارکردی است که هم میراث را نمایش دهند و هم خدمات اکوسیستمی ارائه کنند. در عین حال، محدودیت بارز آن سوگیری جغرافیایی شدید به مطالعات موردی اروپای مرکزی (به‌ویژه لهستان) و نادیده گرفتن تجربه‌های غرب آسیا است که با چالش‌های آب‌وهوایی متفاوتی روبه‌رو هستند.

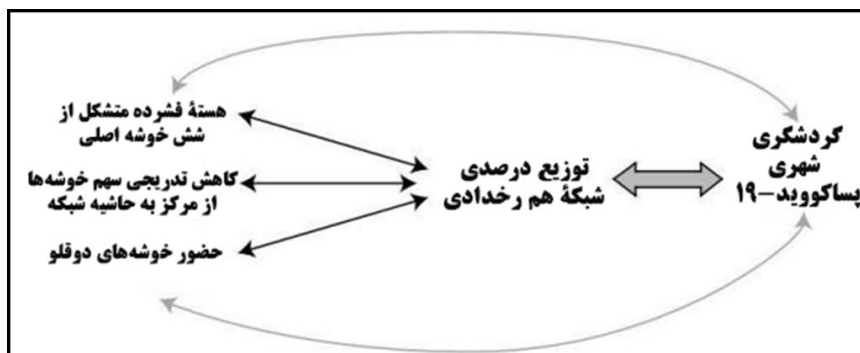
واکاوی ساختار مفهومی و پویایی‌های گفتمانی گردشگری شهری... / کح حافظ مهدنژاد

جدول ۲. توزیع درصدی کلیدواژه‌ها در خوشه‌های گردشگری شهری پساکووید-۱۹

خوشه	تعداد واژگان	درصد واژگان نسبت به کل
خوشه نخست	۲۰	۱۳/۲۵ درصد
خوشه دوم	۱۸	۱۱/۹۲ درصد
خوشه سوم	۱۷	۱۱/۲۶ درصد
خوشه چهارم	۱۷	۱۱/۲۶ درصد
خوشه پنجم	۱۵	۹/۹۳ درصد
خوشه ششم	۱۴	۹/۲۷ درصد
خوشه هفتم	۱۴	۹/۲۷ درصد
خوشه هشتم	۱۳	۸/۶۱ درصد
خوشه نهم	۱۱	۷/۲۸ درصد
خوشه دهم	۱۰	۶/۶۲ درصد
خوشه یازدهم	۲	۱/۳۳ درصد
جمع	۱۵۱	۱۰۰ درصد

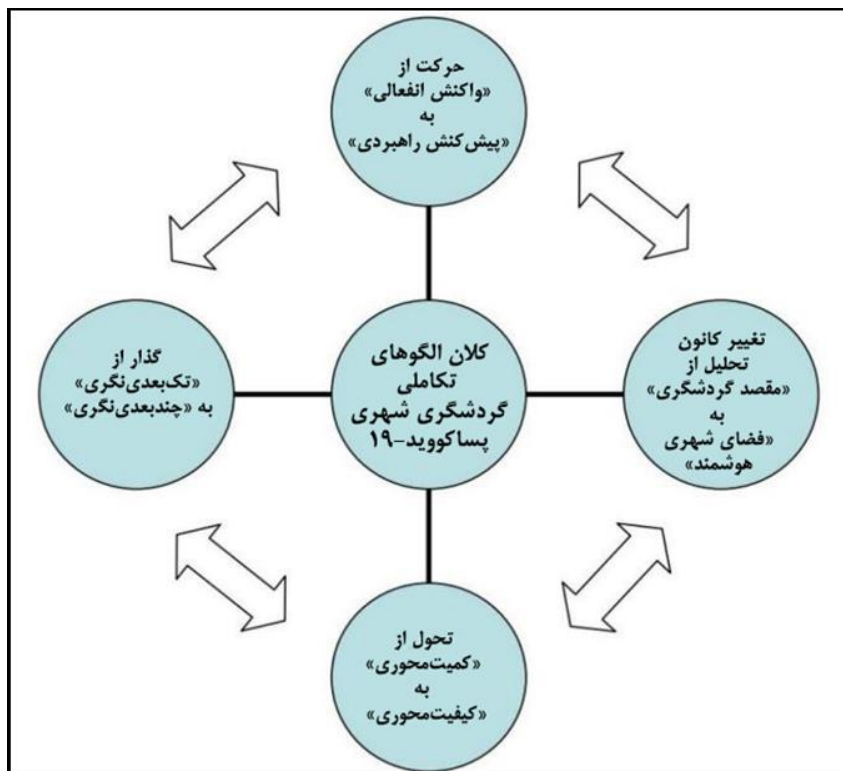
مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴

این توزیع درصدی سه الگوی ساختاری در دانش جهانی را تبیین می‌نماید (شکل شماره ۳). الگوی ساختاری نخست، مربوط به وجود یک هسته فشرده متشکل از شش خوشه اصلی (خوشه‌های نخست تا ششم) با مجموع سهم ۷۴/۵۷ درصد است. این موضوع، بیانگر تمرکز بیش‌ازحد ادبیات بر مباحث پایداری، فناوری و رفتار گردشگر است. الگوی ساختاری دوم، مربوط به کاهش تدریجی سهم خوشه‌ها از مرکز به حاشیه شبکه (از ۱۳/۲۵ درصد در خوشه نخست به ۱/۳۳ درصد در خوشه یازدهم) است. این موضوع، بیانگر عدم تعادل در تولید دانش و سوگیری به سمت موضوعات فناورانه-رفتاری در مقابل موضوع‌های اقلیمی-زیست‌محیطی، است. الگوی ساختاری سوم، مربوط به حضور خوشه‌های دوقلو (خوشه‌های سوم و چهارم با ۱۱/۲۶ درصد و خوشه‌های ششم و هفتم با ۹/۲۷ درصد) است. این امر، نشان‌دهنده هم‌پوشانی مفهومی و رقابت برای تعریف مرزهای دانشی بین حوزه‌های حکمروایی و تاب‌آوری، و همچنین فناوری و توریستی‌فیکیشن، است. این ساختار ناهمگون، زمینه‌ساز پژوهش‌های میدانی تطبیقی در شهرها خواهد بود. چنان چه بتواند با تمرکز بر خوشه‌های کوچک (به‌ویژه خوشه یازدهم)، شکاف‌های دانش جهانی را در بافت‌های شهری پر کنند.

شکل ۳. توزیع درصدی هم‌رخدادی واژگان (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

تحلیل علمی و پژوهشی تحول مفهومی گردشگری شهری پساکووید (شکل شماره ۴) برای ردیابی پویایی‌های گفتمانی در حوزه‌های نوظهور کاربرد دارد. این تحلیل با هدف واکاوی سیر تحول مفاهیم گردشگری شهری در بستر پساکووید، داده‌ها را در سه بازه زمانی متمایز دسته‌بندی نموده است. در دوره نخست (۲۰۲۰-۲۰۲۲)، تمرکز بر واژگانی همچون کرونا ویروس ۲۰۱۹، قرنطینه، بهداشت و سلامت شهری و بحران، است. این امر نشانگر غلبه پارادایم مدیریت بحران واکنشی است که در آن پژوهش‌ها عمدتاً

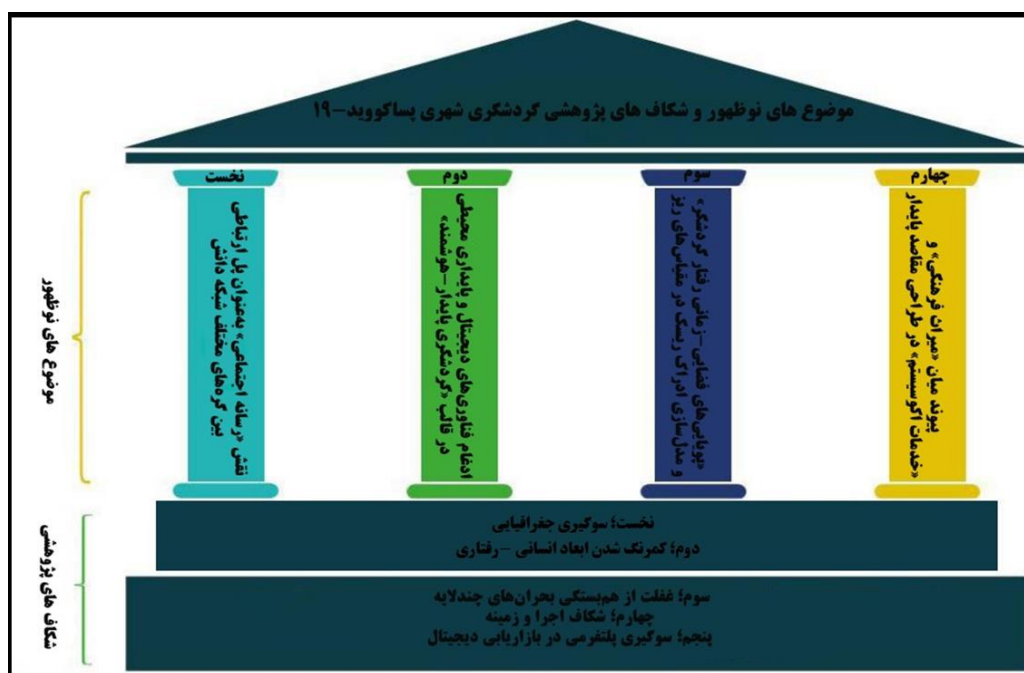
شکل ۵. کلان الگوهای تکاملی گردشگری شهری پساکووید-۱۹ (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

بر این اساس، چندین موضوع نوظهور در گفتمان علمی گردشگری شهری پساکووید شناسایی شده است. این موضوع‌های نوظهور بیانگر تحول پارادایمی این حوزه از مدیریت بحران واکنشی به سمت بازسازی تحول‌آفرین پایدار است. نخستین موضوع نوظهور، نقش رسانه اجتماعی به‌عنوان پل ارتباطی بین گره‌های مختلف شبکه دانش است. با وجود فراوانی پایین این واژه (۸ تکرار)، قدرت لینک بالای آن (۵۲) نشان می‌دهد که این مفهوم پتانسیل تبدیل شدن به یک حوزه پژوهشی مستقل را دارد. چنانچه، می‌تواند حلقه وصل میان مباحث بازبازی اقتصادی و تحول رفتار گردشگر باشد. دومین موضوع نوظهور، ادغام فناوری‌های دیجیتال و پایداری زیست‌محیطی در قالب گردشگری پایدار-هوشمند است. این موضوع تلاش می‌کند میان جذب گردشگر و کاهش ردپای اکولوژیک تعادل ایجاد نماید. این گفتمان جدید بر هم‌زمانی‌سازی سیاست‌های حمل‌ونقل، توسعه فضاهای سبز و به‌کارگیری فناوری‌هایی نظیر سیستم‌های رزرو هوشمند تأکید می‌نماید. سومین موضوع نوظهور، توجه به پویایی‌های فضایی-زمانی رفتار گردشگر و مدل‌سازی ادراک ریسک در مقیاس‌های ریز است. این موضوع نشان می‌دهد الگوهای جابه‌جایی گردشگران دیگر ثابت نیستند و تحت تأثیر عوامل لحظه‌ای از قبیل تراکم جمعیت در فضاهای عمومی تغییر می‌کنند. چهارمین موضوع نوظهور، پیوند میان میراث فرهنگی و خدمات اکوسیستم در طراحی مقاصد پایدار است. این موضوع فضاهای سبز شهری را نه تنها به‌عنوان ارائه‌دهنده خدمات زیست‌محیطی، بلکه به‌عنوان عاملی کلیدی در افزایش تاب‌آوری مقاصد میراث‌محور در برابر بحران‌ها بازتعریف می‌نماید.

در کنار این روندهای نوظهور، تحلیل حاضر پنج شکاف پژوهشی ساختاری را در دانش جهانی گردشگری شهری پساکووید آشکار می‌سازد. ضرورت دارد پژوهش‌های آینده توجه ویژه‌ای به این شکاف‌ها نمایند. نخستین و برجسته‌ترین شکاف، سوگیری جغرافیایی است. به‌طوری‌که حضور پررنگ چین (۱۰ تکرار) و تمرکز مطالعات موردی بر شهرهای اروپایی (به‌ویژه پرتغال، انگلستان و لهستان) در تقابل کامل با غیبت مطلق شهرهای غرب آسیا و آفریقا قرار دارد. این عدم تعادل، تعمیم‌پذیری یافته‌های موجود به بافت‌های شهری جهان جنوب را با چالش جدی مواجه نموده است. همین‌طور ضرورت انجام پژوهش‌های میدانی بومی‌سازی شده در شهرهای با چالش‌های ترکیبی مشتمل بر تاب‌آوری بهداشتی، حفاظت میراث و کم‌آبی، را آشکار می‌سازد. دومین شکاف،

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

کمرنگ شدن ابعاد انسانی-رفتاری است. فراوانی بسیار پایین واژگانی از قبیل انسان و کروناویروس ۲۰۱۹ (هر کدام ۴ تکرار) در مقابل قدرت لینک نسبتاً بالای آن‌ها (۵۰)، نشانگر نکات مهمی است. از جمله این نکات می‌توان به گرایش روزافزون ادبیات پژوهشی به تحلیل‌های ساختاری-فضایی در خصوص هزینه تجربه زیسته ذی‌نفعان واقعی (گردشگران، ساکنان محلی، کسبه) اشاره نمود. سومین و عمیق‌ترین شکاف، غفلت از هم‌بستگی بحران‌های چندلایه است. چنان‌چه خوشه یازدهم با تنها ۱/۳۳ درصد از کلیدواژه‌ها، کمرنگ‌ترین بخش شبکه دانش را تشکیل می‌دهد. این مساله نشان‌دهنده فقدان چارچوب‌های یکپارچه برای مدیریت هم‌زمان بحران‌های بهداشتی و اقلیمی است. چهارمین شکاف پژوهشی، شکاف اجرا و زمینه است. به‌طوری‌که بسیاری از چارچوب‌های نظری پیشرفته (مانند گردشگری کم‌کربن، تحلیل‌های مبتنی بر داده‌های کلان، تورهای مجازی) بدون توجه به محدودیت‌های زیرساختی، دیجیتال و مالی شهرهای در حال توسعه ارائه شده‌اند. این موضوع، فاصله‌ای عمیق میان نظریه‌پردازی و قابلیت اجرا ایجاد نموده است. پنجمین شکاف، سوگیری پلتفرمی در بازاریابی دیجیتال است. تمرکز بیش‌ازحد بر پلتفرم‌های غربی مانند اینستاگرام و غفلت از پلتفرم‌های رایج در آسیا و خاورمیانه (مانند شبکه‌های اجتماعی بومی)، تعمیم‌پذیری یافته‌های مرتبط با بازسازی برند مقصد را کاهش داده است. پوشش این شکاف‌های پنج‌گانه متشکل از جغرافیایی، انسانی، اقلیمی-بهداشتی، اجرایی و پلتفرمی؛ مستلزم طراحی پژوهش‌های میدانی تطبیقی با روش‌شناسی ترکیبی، مشارکت ذی‌نفعان محلی و توجه به زمینه‌های اقلیمی-فرهنگی متمایز است. چنان‌چه بتوانند چارچوب‌های بومی‌سازی‌شده‌ای برای «گردشگری شهری تاب‌آور در مناطق خشک و میراث‌محور» ارائه دهند. شکل شماره ۶، موضوع‌های نوظهور و شکاف‌های پژوهشی گردشگری شهری پساکووید-۱۹ را نشان داده است.

شکل ۶. موضوع‌های نوظهور و شکاف‌های پژوهشی گردشگری شهری پساکووید-۱۹ (مأخذ: یافته‌های پژوهش، ۱۴۰۴)

تصویرسازی تراکم واژگان (شکل شماره ۷) به‌عنوان یک ابزار تحلیلی در کتاب‌سنجی، با بهره‌گیری از الگوریتم‌های تخمین چگالی هسته‌ای، از اهمیت بالایی برخوردار است. به طوری که امکان شناسایی کانون‌های مفهومی و سلسله‌مراتب موضوعی در شبکه دانش گردشگری شهری پساکووید-۱۹ را فراهم می‌سازد. در این نمایش، نواحی پرتراکم با طیف رنگ‌های گرم (قرمز و نارنجی) بیانگر گره‌هایی با فراوانی تکرار بالا و قدرت پیوند قوی هستند که نقش محوری در ساختار معنایی شبکه ایفا می‌کنند. تمرکز چگالی بر مفاهیمی نظیر کووید-۱۹، گردشگری شهری، پایداری، برنامه‌ریزی شهری و مدیریت گردشگری است. این امر

مطالعات مدیریت گردشگری عصر هوشمند، دوره دوم، شماره دوم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴

هم‌زمان، پیوند قوی میان شهر هوشمند، فناوری‌های دیجیتال و گردشگری پایدار، در خوشه‌های میانی، نشان‌دهنده درک جدیدی از فناوری است. به طوری که فناوری نه به‌عنوان ابزاری برای بازاریابی صرف، بلکه به‌عنوان مکانیزمی برای مدیریت تراکم، پایش رفتار گردشگر و کاهش ردپای اکولوژیک بازتعریف شده است. نکته حائز اهمیت در یافته‌ها، سیر تحول زمانی گفتمان است. در حالی که سال‌های اولیه (۲۰۲۰-۲۰۲۲) تحت سلطه واژگان بحران، قرنطینه و مدیریت واکنشی بود، دوره متأخر (۲۰۲۵-۲۰۲۳) به سمت حکمرانی یکپارچه، سیاست‌گذاری و «خدمات اکوسیستم حرکت نموده است. این تغییر نشان می‌دهد که جامعه علمی از شوک اولیه عبور کرده و اکنون به دنبال طراحی سیستم‌هایی است که نه تنها در برابر شوک‌های آینده مقاوم باشند، بلکه بتوانند از بحران برای اصلاح ناکارآمدی‌های ساختاری (مانند بیش‌گردشگری و بحران مسکن) استفاده نمایند. با وجود این، تحلیل تراکم واژگان و توزیع خوشه‌ها یک هشدار جدی را نیز آشکار می‌نماید. این هشدار، حاشیه‌ای شدن مفاهیم انسانی (انسان، تجربه زیسته) و کم‌رنگ‌بودن پیوند میان تغییرات اقلیمی و همه‌گیری (خوشه یازدهم با تنها ۱/۳۳ درصد)، است. این امر نشان می‌دهد که اگرچه ادبیات پژوهشی از نظر فنی و ساختاری غنی شده است، اما خطر کاهش انسان به یک داده آماری و غفلت از هم‌افزایی بحران‌های چندلایه، همچنان به‌عنوان یک آسیب‌پذیری جدی در دانش جهانی باقی مانده است.

یافته‌های پژوهش حاضر در نقاط کلیدی با پژوهش‌های پیشین همسو است. در عین حال، آن‌ها را بسط و تعمیق بخشیده است. این پژوهش با آلدائو و همکاران (۲۰۲۱ و ۲۰۲۵) همسو است که بر لزوم مدیریت بحران و درس‌آموزی از همه‌گیری تأکید داشتند، چرا که مدیریت بحران هسته اولیه دانش در پژوهش حاضر را تشکیل می‌دهد. با وجود این، فراتر از آن نشان می‌دهد که این مدیریت در حال تبدیل شدن به یک حکمرانی چندسطحی پایدار است. در مقایسه با مطالعه رویینا-رامیرز و همکاران (۲۰۲۲) که بر شاخص‌های حکمرانی پایدار در اسپانیا تمرکز داشته‌اند، یافته‌های خوشه سوم این پژوهش (حکمرانی و ذی‌نفعان) اعتبار جهانی آن مدل را تأیید می‌کند. با وجود این، هم‌زمان با آشکارسازی سوگیری جغرافیایی به اروپا، نشان می‌دهد که این مدل‌های حکمرانی هنوز در بافت‌های جهان در حال توسعه بومی‌سازی نشده‌اند. همچنین، در حالی که فرناندز و همکاران (۲۰۲۲) بر مشارکت جامعه میزبان در خیرونا به‌عنوان یک مطالعه موردی موفق تأکید نمودند، تحلیل کتاب‌سنجی حاضر نشانگر آن است که اگرچه مشارکت ذی‌نفعان یک خوشه اصلی است، اما در عمل همچنان یک چالش نظری باقی مانده است. چنانچه، شواهد تجربی کافی از موفقیت آن در شهرهای در حال توسعه وجود ندارد. در عین حال، یافته‌های پژوهش حاضر با نتایج پژوهش ووردوباس (۲۰۲۳) منطبق نمی‌باشد که بازیابی سریع گردشگری کورت را به برندینگ قوی نسبت داد. چرا که پژوهش حاضر با شناسایی خوشه‌های تاب‌آوری فضاهای حاشیه‌ای و توریستی‌فیکیشن، هشدار می‌دهد که بازیابی کمی لزوماً به معنای پایداری نیست و ممکن است بحران‌های اجتماعی (مانند مسکن) را تشدید کند. افزون بر این، نتایج آن با مطالعاتی نظیر یانگ و همکاران (۲۰۲۱) همسو نیست چرا که بر شاخص‌های کمی پایش تمرکز دارند. در حالی که پژوهش حاضر با برجسته‌سازی شکاف ابعاد انسانی-رفتاری، نقد می‌کند که شاخص‌های کمی بدون درک کیفی تجربه ذی‌نفعان، ناتوان از تبیین کامل تاب‌آوری اجتماعی هستند. بنابراین، پژوهش حاضر با ارائه یک نقشه کلان، تک‌نگری‌های مطالعات موردی پیشین را به یک چارچوب سیستمی تبدیل کرده است.

با وجود این، با محدودیت‌هایی از قبیل انحصار جست‌وجو در پایگاه اسکوپوس و منابع انگلیسی‌زبان مواجه است که ممکن

است منجر به نادیده گرفتن تولیدات علمی بومی شده باشد.

نوآوری اصلی پژوهش حاضر عبارت است از: ترسیم نقشه جامع کتاب‌سنجی از گردشگری شهری پساکووید در بازه زمانی ۲۰۲۰ تا ۲۰۲۵ و شناسایی پنج شکاف ساختاری کلان (مشمتمل بر جغرافیایی، انسانی، اقلیمی-بهداشتی، اجرایی و پلتفرمی). برخلاف پژوهش‌های پیشین که غالباً بر ابعاد تک‌بعدی یا بافت‌های توسعه‌یافته متمرکز بودند، این مطالعه با تلفیق تحلیل شبکه هم‌رخدادی و روند زمانی، گذار پارادایمی از بقا به تاب‌آوری تحول‌آفرین را به‌ویژه در بافت شهرهای در حال توسعه تبیین نموده است. همچنین، با

واکاوی ساختار مفهومی و پویایی‌های گفتمانی گردشگری شهری... / کح حافظ مهدنژاد

برجسته‌سازی کم‌رنگ‌ترین خوشه دانشی (هم‌بستگی بحران‌های اقلیمی و بهداشتی)، مسیر جدیدی برای پژوهش‌های آینده را هموار نموده است.

بر اساس شکاف‌های شناسایی شده، پیشنهادهایی به این صورت ارائه می‌شود: انجام مطالعات کیفی، پدیدارشناسانه و قوم‌نگارانه برای بازگرداندن کانون توجه به تجربه زیسته ساکنان، گردشگران و کسبه محلی؛ بررسی تطبیقی کارایی پلتفرم‌های بومی دیجیتال در بازاریابی مقصد نسبت به پلتفرم‌های غربی. در سطح کاربردی، نیز پیشنهادهایی برای سیاست‌گذاران و مدیران شهری پیشنهاد می‌شود که عبارت‌اند از: تدوین چارچوب‌های یکپارچه مدیریت بحران برای پوشش هم‌زمان تاب‌آوری بهداشتی و اقلیمی، اجتناب از تمرکز صرف بر شاخص‌های کمی جذب گردشگر؛ تقویت مشارکت اجتماعات محلی در تصمیم‌گیری‌های کلان، سرمایه‌گذاری بر زیرساخت‌های دیجیتال بومی و طراحی فضاهای سبز چندکارکردی که هم خدمات اکوسیستمی ارائه دهند و هم به حفاظت از میراث فرهنگی کمک کنند.

حامی مالی

ندارد

سه‌م نویسندگان در پژوهش

کلیه مراحل پژوهش و نگارش مقاله توسط نویسنده انجام شده است.

تضاد منافع

ندارد

منابع

- Aldao, C., Blasco, D., & Espallargas, M. P. (2025). Lessons from COVID-19 for the future: destination crisis management, tourist behaviour and tourism industry trends. *Journal of Tourism Futures*, 11(3), 406-420. DOI 10.1108/JTF-02-2022-0059.
- Aldao, C., Blasco, D., Espallargas, M.P., & Palou Rubio, S. (2021). Modelling the crisis management and impacts of 21st century disruptive events in tourism: the case of the COVID-19 pandemic. *Tourism Review*, 76 (4), 929-941. doi: 10.1108/TR-07-2020-0297.
- Campisi, T., Severino, A., Al-Rashid, M. A., & Pau, G. (2021). The development of the smart cities in the connected and autonomous vehicles (CAVs) era: From mobility patterns to scaling in cities. *Infrastructures*, 6(7), 6. <https://doi.org/10.3390/infrastructures6070100>.
- Chang, C-L., McAleer, M. & Ramos, V. (2020). A charter for sustainable tourism after Covid-19, *Sustainability*, 12, 3671. doi:10.3390/su12093671.
- Efthimiou, S. G. (2025). The trends of tourism sector after COVID-19 period: A study of strategy and implications. *Corporate & Business Strategy Review*, 6(1), 119-133. <https://doi.org/10.22495/cbsrv6i1art12>.
- Fernandez, J., Sanchez, D., & Izquierdo, L. (2022) Tourism Planning and Management during COVID-19 Pandemic: A Lesson from Girona. *Open Journal of Social Sciences*, 10, 299-318. doi: 10.4236/jss.2022.106023.
- Gössling, S., & Schweiggart, N. (2022). Two years of COVID-19 and tourism: what we learned, and what we should have learned. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(4), 915-931. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2029872>.
- Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2021). Pandemics, tourism and global change: a rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>.

- Khan, H., Kushwah, K. K., Singh, S., Urkude, H., Maurya, M. R., & Sadasivuni, K. K. (2021). Smart technologies driven approaches to tackle COVID-19 pandemic: A review. *Biotech*, 11(2), 50. <https://doi.org/10.1007/s13205-020-02581-y>.
- Ioannides, D., & Gyimothy, S. (2020). The COVID-19 crisis as an opportunity for escaping the unsustainable global tourism path. *Tourism Geographies*, 22(3), 624-632. doi: 10.1080/14616688.2020.1763445.
- Iaquinto, B.L. (2020). Tourist as vector: viral mobilities of COVID-19. *Dialogues in Human Geography*, 10(2), 174-177. doi: 10.1177/2043820620934250.
- Monteiro, A., Eusébio, C., Carneiro, M.J., Madaleno, M., Robaina, M., Rodrigues, V., Gama, C., Relvas, H., Russo, M., & Oliveira, K., Lopes, M., & Borrego, C. (2021). Tourism and Air Quality during COVID-19 Pandemic: Lessons for the Future. *Sustainability*, 13, 3906. <https://doi.org/10.3390/su13073906>.
- N-Franco, I., & Foronda-Robles, C. (2023). Towards Resilient Urbanism in Tourist Cities: Post-pandemic Challenges. In: Navarro-Jurado, E., Larrubia Vargas, R., Almeida-García, F., Natera Rivas, J.J. (eds) *Urban Dynamics in the Post-pandemic Period*. The Urban Book Series. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-36017-6_1.
- Pacheco, M.; Madureira, H.; Monteiro, A. Examining PostPandemic Urban Transformations: A Literature Review on COVID-19's Influence on Urban Design. *Sustainability*, 16, 10381. <https://doi.org/10.3390/su162310381>.
- Renaud, L. (2020). Reconsidering global mobility – distancing from mass cruise tourism in the aftermath of COVID-19. *Tourism Geographies*, 22(3), 679-689. doi: 10.1080/14616688.2020.1762116.
- Robina-Ramírez, R., Sánchez, M.SO., Jiménez-Naranjo, H. V., & Castro-Serrano, J. (2022). Tourism governance during the COVID-19 pandemic crisis: A proposal for a sustainable model to restore the tourism industry. *Environ Dev Sustain*, 24, 6391–6412. <https://doi.org/10.1007/s10668-021-01707-3>.
- Sheller, M. (2020). Reconstructing tourism in the Caribbean: connecting pandemic recovery, climate resilience and sustainable tourism through mobility justice. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(9), 1436-1449. doi: 10.1080/09669582.2020.1791141.
- Torres-Delgado, A., Palomeque, F. L., Ivars-Baidal, J., & Vera-Rebollo, F. (2023). Thoughts on Spanish urban tourism in a post-pandemic reality: challenges and guidelines for a more balanced future. *International Journal of Tourism Cities*, 9(4), 849-860. DOI 10.1108/IJTC-11-2022-0255.
- Viana-Lora, A., Domenech, A. and Gutierrez, A. (2021). COVID-19 and tourist mobility at destinations: a literature review and emerging research agenda. *Journal of Tourism Futures*, 1-14. doi: 10.1108/JTF04-2021-0090.
- Vourdoubas, J. (2023). The Impacts of Covid-19 Pandemic on Tourism Industry in The Island of Crete, Greece. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(3), 72-80. DOI: <http://dx.doi.org/10.24018/ejsocial.2023.3.3.449>.
- Wen, J., Kozak, M., Yang, S., & Liu, F. (2020). COVID-19: potential effects on Chinese citizens' lifestyle and travel. *Tourism Review*, 76 (1), 74-87. doi: 10.1108/tr-03-2020-0110.
- Yang, Y., Altschuler, B., Liang, Z., & Li, X.R. (2021). Monitoring the global COVID-19 impact on tourism: the COVID19tourism index. *Annals of Tourism Research*, 90, 103120. doi: 10.1016/j.annals.2020.103120.
- Zhang, N., Jia, W., Wang, P., Dung, C.H., Zhao, P., Leung, K., Su, B., Cheng, R., & Li, Y. (2021). Changes in local travel behaviour before and during the COVID-19 pandemic in Hong Kong. *Cities*, 112, 103139. doi: 10.1016/j.cities.2021.103139.
- Zenker, S. (2022). Post-COVID-19 urban tourism research. In J. van der Borg (Ed.), *A Research Agenda for Urban Tourism* (pp. 281-293). Edward Elgar Publishing. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781789907407.00022>.
- Zielinski, S., & Botero, C.M. (2020). Beach tourism in times of COVID-19 pandemic: critical issues, knowledge gaps and research opportunities. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17 (9), doi: 10.3390/ijerph17197288.